

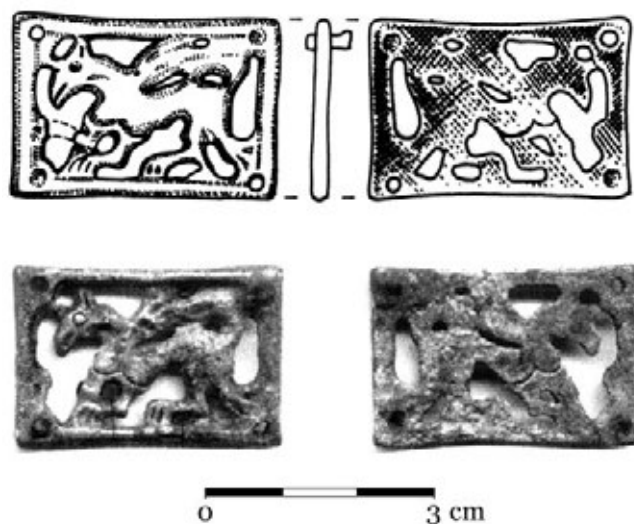
Elżbieta Małgorzata Kłosińska

Ażurowa aplikacja z motywem gryfa z Lubelszczyzny – awarski rarytas czy mistyfikacja?

Jesienią 2002 roku ujawniona została niezwykle interesująca ażurowa płytką z motywem gryfa, wykonana z niezidentyfikowanego metalu (bez śladu korozji), barwą przypominającego srebro. Osoba, która przyniosła ów przedmiot do ówczesnej Katedry Archeologii UMCS z zamiarem uzyskania fachowej oceny, udostępniła go tylko na bardzo krótki czas potrzebny do wykonania rysunku i skanu (ryc. 1). Odkrycia dokonano rzekomo na terenie wsi Żulice, gm. Telatyn, pow. Tomaszów Lubelski, a podstawowa wątpliwość wynika z faktu, iż kolekcjoner nie chciał (czy też nie potrafił) zlokalizować miejsca odkrycia na dokładniejszej mapie¹. Poinformował natomiast, że istnieje jeszcze druga, analogiczna płytką lecz wykonana ze złota (o wadze 15–16 g), znaleziona w tym samym miejscu. Nie wiadomo w czyich rękach znajdują się obecnie oba przedmioty.

Płytką ma prostokątny kształt i następujące wymiary: długość 3,5–3,6 cm, szerokość 2,4–2,5 cm, grubość 0,25 cm i waży około 9 g. W prostokątnej ramce umieszczono postać gryfa – skrzydlatego lwa z głową orła, stojącego na ugiętych łapach; jedna z przednich łap (miejsce uszkodzone) jest uniesiona ku górze. Przedmiot został najprawdopodobniej odlany w formie jednoczęściowej. Rewers jest płaski, a na awersie kontury wizerunku i ramki – zaokrąglone. Na froncie płytki, za pomocą niewielkich wgłębień, uplastyczniono szczegóły postaci gryfa – oko, ucho, dziób, pazury, ogon (?), grzywę/grzebień (?), pióra skrzydeł. Pomiędzy przednimi łapami a korpusem widnieje szczelina, która albo odzwierciedlała intencje wykonawcy (uplastycznienie wizerunku?), bądź też stanowiła błąd metalurgiczny. Na ramce, w czterech rogach płytki, umieszczono cztery otwory na nity. Dwa nity, o długości około 0,6 cm i grubości około 0,2 cm, tkwiły w przeciwległych otworach płytki. Prawdopodobnie wykonano je z drutu brązowego, obecnie pokrytego szlachetną patyną w ciemnozielonym kolorze. Patyna „stopiła” nit z płytką.

Niestety w tak krótkim czasie, w jakim płytką pozostawała w rękach archeologa nie było możliwości na jej rzetelną ocenę pod kątem techniki wykonania, składu surowca, czy wreszcie autentyczności. Ustalenie tej ostatniej cechy byłoby



Ryc. 1. Żulice, pow. Tomaszów Lubelski. Ażurowa aplikacja do pasa.
Rys. E. M. Kłosińska

Abb. 1. Żulice, Kreis Tomaszów Lubelski. Durchbrochene Gürtelaplikation. Zeichn. E. M. Kłosińska

szczególnie ważne i pożądane zwłaszcza w obliczu fałszowania zabytków archeologicznych, procederu notowanego wśród poszukiwaczy i kolekcjonerów takich przedmiotów².

Jeśli jednak mielibyśmy do czynienia z autentykiem, pochodzącym ze wskazanej wyżej miejscowości, to byłoby to odkrycie o unikatowym znaczeniu nie tylko na Lubelszczyźnie, ale także w skali ziem polskich, gdzie wyroby metalowe z przedstawieniami figuralnymi zawsze należały do rzadkości. Przedmiot mógł być ozdobną aplikacją, a wysokość nitu sugeruje, że umocowano go na grubszym podłożu, prawdopodobnie na skórze. Zwyczaj użytkowania podobnych ozdób, wykonywanych z blachy brązowej i złotej, ornamentowanych różnymi motywami zwierzęcymi i mocowanych w rozmaity sposób na szatach i ubiorach głowy, był charakterystyczny dla milieu wschodnioeuropejskich stepów i zamieszkujących je ludów koczowniczych. Zwraca szczególną uwagę bogac-

¹ Motywował to tym, że nie chciałby aby w kolejnych odkryciach ubiegli go archeolodzy (sic!). Na terenie tej miejscowości znalezione zostały także oryginalne trójganiaste grociki scytyjskie (E. M. Kłosińska 2007, s. 124, ryc. 17: 2, 3) oraz monety rzymskie.

² Autorka tego opracowania osobiście zetknęła się z takimi wyrobami, a były to nieudolnie podrobione aplikacje „scytyjskie” i „staroruskie”.

two i różnicowanie formalne takich elementów notowanych w zespołach grobowych strefy północnopontyjskiej, objętej we wczesnej epoce żelaza kulturą scytyjską (por. A. I. Melúkova 1989a, tabl. 38–39). Pojawiał się na nich motyw gryfa atakującego łanię/konia, czy też stojącego w hieratycznej pozie z podniesioną przednią łapą i rozpostartymi skrzydłami (tamże, tabl. 38: 29, 30, 34, 36; T. V. Mirošina 1989, tabl. 43: 10); analogiczne wyobrażenia umieszczano także na tzw. *naveršáh*³, czyli zwieńczeniach przedmiotów o prawdopodobnym ceremonialnym czy prestiżowym charakterze (J. Kubczak 1978, tabl. 9: b; A. I. Melúkova 1989b, s. 98–99, tabl. 37: 1, 10, 15, 16, 18), bądź też na naczyniach rytualnych i innych elitarnych wyrobach, np. złotym pektoralu i złotych militariach (B. I. Mozolevskij 1972, ryc. 19–21; T. M. Kuznecova 1988, ryc. 2). Sądzi się, iż wykonywane w różnej manierze motywy gryfa, w kulturze scytyjskiej wywiodły się z dwóch źródeł – sztuki Bliskiego Wschodu, Azji Mniejszej (na terenie których wykreowany został ten fantastyczny stwór) oraz sztuki greckiej (V. A. Ilínskaâ 1965, s. 100–101, tam dalsza literatura; M. I. Artamonov 1968, s. 35). Warto dodać, że z tych dwóch źródeł wyobrażenie to przeniknęło także do świata halsztackiego (por. K. Kromer (red.) 1959, tabl. 126: 1; O.-F. Frey 1966, ryc. 7, 9, 10; 1968, tabl. 74: 31; 77: 34, 35; 82: 44; wkładka 1, 2).

Badacze zwracają uwagę na niezwykle szerokie rozprzestrzenienie wizerunków gryfów, wykonywanych w różnych technikach i w rozmaitej stylistyce, na terytoriach Europy i Azji (T. Hayashi 2000, tam dalsza literatura). Nie może to jednak dziwić, jeśli weźmie się pod uwagę głębokie symboliczne treści i szerokie prerogatywy przypisywane przez wieki tym fantastycznym stworom⁴. W starożytności, gryfy, uważane za władców ziemi i powietrza, uosobienie mocy, władzy i odwagi, strzegły najświętszych miejsc, skarbów, pokładów złota (budowały gniazda z tego kruszcu), a także były wprzęgane do rydwanów bogów. W mitologii Greków i Rzymian stanowiły godło boga słonecznego – Apollina, kojarzono je także z mądrością Ateny oraz boginią zemsty, gniewu i kary – Nemezis (por. J. Kubczak, s. 138; N. J. Saunders 1996, s. 150; S. Gordon 1998, s. 121; W. Kopaliński 2006, s. 378–379). Wzmianki o gryfach pojawiały się ponadto w starożytnych źródłach pisanych. Wedle Herodota (ks. III – 211; ks. IV – 13, 27 – S. Hammer 2002, s. 211–212, 233, 237), te baśniowe stwory strzegły złota i walczyły z jednookim ludem Arimaspów⁵, który miał zwyczaj im ten kruszec podkraść.

Aplikacje i innego rodzaju ozdoby z motywami zwierzęcymi pojawiały się także wiele wieków później u innych wojowniczych nomadów – plemion awarskich, przybyłych w V i VI wieku z pogranicza stepów Azji na tereny Niziny Węgierskiej (T. Lehr-Spławiński 1961, s. 58). Płytką z Żulic w szczególności nawiązuje do brązowych ażurowych aplikacji spotykanych w zespołach awarskich i słowiańsko-awarskich na terenie Węgier, a łączy ją z nimi nie tylko wyobrażenie

gryfa, ujętego w prostokątną ramkę, ale także sposób zamocowywania na nity, maszywność oraz technika wykonania (odlewanie w formie jednoczęściowej), którą odzwierciedla płasko-wypukły kształt. Ozdoby takie stanowiły elementy przyczepiane do pasów, spotykane na cmentarzyskach jako wyposażenie pochówków szkieletowych. Warto wspomnieć o znaleziskach z VII–VIII stulecia, odkrytych na nekropoli w Pilismarót-Basaharc (N. Fettich 1965, ryc. 80: 4; 134: 2), czy Szarvas-Grexa-Téglagyár (I. Juhász 2004, tabl. XLI: 4; LXI: 2, 3), a także o złotej płytce z miejscowości Vrap w Albani (I. Erdélyi 1966, ryc. 16). Najbliższe terytorialnie odpowiedniki pochodzą z południowo-zachodniej Słowacji, gdzie były odkryte na cmentarzysku z VII–VIII stulecia w miejscowości Devínská Nová Ves (J. Eisner 1952, obr. 34: 12–14; 73: 2; 108: 3).

W VIII wieku, zwyczaj noszenia pasów awarskich (nomadzkich) rozpowszechnił się u Słowian⁶, zwłaszcza na terenie Moraw i poprzez Karpaty docierał także na ziemie polskie (W. Szymański 1972, s. 22–23). Wyrazem takiej „mody” były pojedyncze znaleziska (końcówka pasa z Syryni, hetka z Krakowa, ażurowe okucie z wizerunkiem gryfa z Choruli), zabytki notowane na stanowiskach na południu Polski i reprezentujące „klasyczny” okres rzemiosła awarskiego (VIII wiek), charakteryzujący się m.in. występowaniem motywu gryfa (W. Szymański 1962, *passim*). Warto zwrócić szczególną uwagę na brązową aplikację z Choruli, pow. Krapkowice (Śląsk Opolski), znaną na powierzchni osady z VI–VII wieku i datowaną na VII–VIII wiek (J. Szydłowski 1957, s. 53, 66, ryc. 12); zabytek ten jest również umieszczany tylko w VIII stuleciu (W. Szymański 1962, s. 303). Nawet przy pobieżnej ocenie widać, że płytki z Choruli i Żulic są bardzo zbliżone wyglądem: na obu widnieją wizerunki gryfów przedstawione z lewego boku, mają po cztery otwory na nity i obie charakteryzują się niezbyt starannym wykonaniem. Różnią się za to w szczegółach. Na płytce z Choruli widoczne są zawiaski do dodatkowej podwieszki, która nie zachowała się⁷. W nowej literaturze przedmiotu, wymienione wyżej ozdoby pasa nomadzkiego uznane zostały za „(...) wzorce kultury awarskiej; mogące pochodzić zarówno z terytorium kaganatu, jak i z jego obrzeży (...)” (W. Szymański 1992, s. 141), obok kolejnych, nowoodkrytych zabytków tejże proveniencji, np. okuć z Naszacowic, Nowej Huty-Mogiły, stan. 55, Zemborzyc-Dąbrowy i z innych stanowisk (tamże; J. Poleski 1997, s. 54; 2003, *passim*). W VIII wieku wyroby te mogły przenikać na północ poprzez Karpaty, wzdłuż Dunajca, Popradu i Wagu lub wzdłuż Torysy i Hornadu (J. Poleski 1997, s. 54).

Jak już wcześniej wspomniano, nie ma niestety pewności, czy prezentowany przedmiot z Żulic jest autentycznym zabytkiem, czy falsyfikatem. Nie sposób również ocenić, czy jego srebrzysty kolor (a także, zdaniem kolekcjonera, „złoto” drugiej płytki) nie jest przypadkiem reliktem pozłoty. Pomimo istniejących wątpliwości co do autentyczności okucia z Żulic, nie można także wykluczyć, iż jest ono prawdziwą aplikacją

³ W języku polskim brakuje odpowiednika tej nazwy.

⁴ Motywy gryfów wykorzystywane były również w średniowieczu, jako wyraz unii hipostatycznej – połączenia natury boskiej i ludzkiej w Chrystusie, a także w okresie nowożytnym w heraldyce i sztuce dekoracyjnej (W. Kopaliński 2006, s. 378–379).

⁵ Lud ten interpretowany jest jako górnicy, dobywający kruszec i drogie kamienie na terenie Uralu (S. Hammer 2002, s. 578–579).

⁶ Przypuszcza się, że na sposób awarski nosiły się u Słowian osoby o wysokim statusie społecznym i majątkowym (J. Eisner 1952, s. 281, 345).

⁷ Ilustracje oddające najlepiej wygląd tego przedmiotu znajdują się w pracach J. Szydłowskiego (1960, ryc. 3) i J. Kramarka (1975, ryc. 89).

do pasa awarskiego, tym cenniejszą, że znalezioną w parze z drugim analogicznym przedmiotem. Niestety kontekst tego znaleziska został bezpowrotnie zaprzepaszczony, a wartość dla nauki – zdecydowanie pomniejszona. Ubolewać należy także, że inne, niezmiernie rzadkie wyroby wykonane w awarskiej stylistyce, ujawnione ostatnio na Lubelszczyźnie, zostały „wyrwane” z ziemi w podobny sposób, za pomocą detektora metali. Były to okucia końcówek dwóch różnych pasów ze Swaryczowa, pow. Tomaszów Lubelski (A. Kokowski 2003, s. 17–18, fot. 11; S. Sadowski 2009, s. 406) oraz ochraniacz dziurki pasa, znaleziony w okolicach Gródka, pow. Hrubieszów⁸. Awarski charakter znaleziska okucia z grodziska

w Żmijowiskach, pow. Opole Lubelskie uległ natomiast weryfikacji (por. P. Lis 2009, s. 409).

Awarskie wyroby z terenu Lubelszczyzny to wyłącznie pojedyncze (poza domniemanymi znaleziskami z Żulic) elementy pasa nomadzkiego, pochodzące, jak można przypuszczać, z VIII stulecia. Inne odkrycia na ziemiach polskich mają podobny, jednostkowy charakter, co skłoniło do podjęcia tezy o użytkowaniu tych ozdób w charakterze amuletów. Cały pas, a tym bardziej z połączanymi aplikacjami i okuciami, nie był zapewne dostępny dla Słowian, zamieszkujących ziemię na północ od łuku Karpat (por. W. Szymański 1962, s. 310).

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Artamonov M. I.
1968 *Proishozhdenie skifskogo iskusstva*. „Sov. Arch.” 4: 1968, s. 27–45.
- Eisner J.
1952 *Devínská Nová Ves. Slovanské pohřebiště*. Bratislava.
- Erdélyi I.
1966 *Die Kunst der Awaren*, Budapest.
- Fettich N.
1965 *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc*, Budapest.
- Frey O.-H.
1966 *Der Ostalpenraum und die antike Welt in der frühen Eisenzeit*, „Germania”, t. 44/1, s. 48–66.
- 1969 *Die Entstehung der Situlenkunst. Studien zur figürlich verzierten Toreutik von Este*, Römisch-Germanische Forschungen 31, Berlin.
- Gordon S.
1998 *Popularna encyklopedia mitów i legend*, Warszawa.
- Hammer S. (oprac.)
2000 *Herodot. Dzieje*, Warszawa.
- Hayashi T.
2000 *Est-West enchanges as seen through the dissemination of the griffin motif*, [w:] Cs. Bálint (red.), *Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe in 6-7. Jh.*, s. 253-265, *Archaeologica Hungaricae IX*.
- Ilinskaâ V. A.
1965 *Nekotorye motivy ranneskifskogo zvernogo stilâ*, „Sov. Arch.” 1: 1965, s. 86–107.
- Juhász I.
2004 *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas-Grexa-Téglagyár*, *Monumenta Avarorum Archaeologica 7*, Budapest.
- Kłosińska E. M.
2007 *Południowo-wschodnie rubieże Lubelszczyzny w czasach kultury łużyckiej i pomorskiej*, [w:] E. Banasiewicz-Szykuła (red.), *Pradzieje południowo-wschodniej Lubelszczyzny*, Lublin, s. 107–131.
- Kokowski A.
2003 *Utracone – odzyskane – zaskakujące*, „ZOW”, R. 58/1–4, s. 12–18.
- Kopaliński W.
2006 *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa.
- Kramarek J.
1975 *Polska sztuka przedpiastowska. Znaczenie sztuki i rzemiosła artystycznego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Kromer K. (red.)
1959 *Das Gräberfeld von Hallstatt*, Firenze.
- Kubczak J.
1978 *Kurhany arystokracji scytyjskiej*, Poznań.
- Kuznecova T. M.
1988 *Skifskie ritualnye sosudy*, „KSIA”, t. 194. *Železnyj vek*, Moskva, s. 17–23.
- Lehr-Splawiński T.
1961 *Awarowie*, [w:] W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Splawiński (red.), *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, T. 1 (A–E), Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Lis P.
2009 *Żmijowiska – na skrzyżowaniu szlaków kulturowych*, [w:] H. Taras, A. Zakościelna (red.), *Hereditas praeteriti. Additamenta archaeologica et historia dedicata Ioanni Gurba Octogesimo Anno Nascendi*, Lublin, s. 407–414.
- Melûkova A. I.
1989a *Skifskoe iskusstvo zverinogo stilâ*, [w:] A. I. Melûkova (red.), *Stepi evropejskoj časti SSSR v skifo-sarmatskoe vremâ*, Moskva, s. 100–104.
- 1989b *Orużie, konkoe snarâżenie, povozki, naveršâ*, [w:] A. I. Melûkova (red.), *Stepi evropejskoj časti SSSR v skifo-sarmatskoe vremâ*, Moskva, s. 92–100.
- Mirošina T. V.
1989 *Golovnye ubory*, [w:] A. I. Melûkova (red.), *Stepi evropejskoj časti SSSR v skifo-sarmatskoe vremâ*, Moskva, s. 108–109.
- Mozolevskij B. I.
1972 *Kurgan Tolstaâ Mogila bliz g. Ordžonikidze na Ukraine*, „Sov. Arch.” 3: 1972, s. 268–308.
- Poleski J.
1997 *Kontakty interregionalne mieszkańców Małopolski w VI–X wieku*, [w:] K. Wachowski (red.), *Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska*, Wrocław, s. 51–63.
- 2003 *Kolejne zabytki awarskie i wielkomorawskie z grodziska w Naszacowicach*, [w:] M. Dulinicz (red.), *Słowianie i ich sąsiedzi w wczesnym średniowieczu*, Warszawa–Lublin, s. 215–222.
- Sadowski S.
2009 *Przyczynek do zagadnienia identyfikacji zabytków pochodzenia mongolskiego na ziemiach polskich w świetle znaleziska unikatowego topora z Tuczap*, [w:] H. Taras, A. Zakościelna (red.), *Hereditas praeteriti. Additamenta archaeologica et*

⁸ Informacja od mgr M. Piotrowskiego, za którą składam podziękowanie.

- historia dedicata Ioanni Gurba Octogesimo Anno Nascendi*,
Lublin, s. 397–406.
- Saunders N. J.
1996 *Dusze zwierząt*, Warszawa.
- Szydlowski J.
1957 *Sprawozdanie z badań na osadzie VI–VII w. w miejscowości Chorula, pow. Krapkowice*, „WA”, t. 24, s. 53–66.
- 1960 *Awarowie a początki państwa polskiego*, „ZOW”, R. 26/1, s. 11–14.
- Szymański W.
1962 *Uwagi w kwestii zabytków awarskich znalezionych na terenie Polski*, „APolski”, t. 7, s. 283–311.
- 1995 *Stan wiedzy o zabytkach awarskich z obszarów położonych na północ od terytorium kaganatu*, „APolski”, t. 40, s. 125–145.
- W. Sz. (Wojciech Szymański)
1972 *Awarowie*, [w:] L. Leciejewicz (red.), *Mały słownik kultury dawnych Słowian*, Warszawa, s. 21–23.

Elżbieta Małgorzata Kłosińska

Durchbrochene Applikation mit dem Greifmotiv aus dem Lublin Land – ein awarisches Artefakt oder eine Mystifikation?

Zusammenfassung

Im Herbst 2002 wurde eine besonders interessante rechteckige Platte mit dem Greifmotiv und aus einem unbestimmten Metall (ohne Rostspuren) gefunden, das mit seiner Farbe dem Silber ähnelte; in den Öffnungen der Einfassung waren zwei bronzene Niete erhalten geblieben. Dieser Fund wurde vermutlich auf dem Gebiet des Dorfes Żulice, Gde. Telatyn, Kreis Tomaszów Lubelski entdeckt, und an demselben Ort sollte neben diesem Stück auch eine zweite analoge Platte aus Gold gefunden werden. Der besprochene Gegenstand konnte eine Zierapplikation darstellen, und die Länge der Niete weist darauf hin, dass er auf einem dickeren Untergrund, vermutlich auf Leder, befestigt sein musste.

Die Platte aus Żulice knüpft vor allem an bronzene durchbrochene Beschläge, die man in den awarischen und slawisch-awarischen Komplexen in Ungarn, Mähren und der Slowakei entdeckt. Solche Verzierungstücke waren an den Gürteln befestigt, die an den Gräberfeldern als Ausstattung der Skelettgräber vorkamen. Im 8. Jh. verbreitete sich bei den Slawen der Brauch, die awarischen Gürtel zu tragen und er gelang auch über die Karpaten auf die polnischen Gebiete. Der analysierte Gegenstand knüpft besonders an die Platte aus Chorula (Oppelner Schlesien), die die klassische Phase des awarischen Handwerks vertritt (das 8. Jh.).

Es ist leider nicht sicher, ob der präsentierte Gegenstand aus Żulice authentisch oder nur ein Falsifikat ist. Es ist auch

unmöglich einzuschätzen, ob seine silberne Färbung (wie auch „Gold“ der zweiten Platte) zufällig nicht als Rest des Goldüberzugs gesehen werden kann. Trotz des bestehenden Zweifels an die Authentizität des Beschlags aus Żulice, kann man nicht ausschließen, dass wir hier mit einer echten Applikation zum awarischen Gürtel zu tun haben, die umso wertvoller ist, weil sie zusammen mit dem analogen Gegenstand gefunden wurde. Der Kontext dieses Fundes wurde leider unwiederbringlich vergeudet, und sein Wert für die Wissenschaft entschieden vermindert. Es ist zu bedauern, dass auch andere sehr seltene Erzeugnisse in awarischer Stilistik, die in den letzten Jahren im Lublin Land erschienen sind, auf ähnliche Weise, also mit einem Metalldetektor aus der Erde gegraben wurden. Die awarischen Produkte aus dem Lublin Land bilden ausschließlich einzelne (außer der angeblichen Funde aus Żulice) Elemente eines nomadischen Gürtels, die, wie man vermutet, aus dem 8. Jh. stammen.

Andere Funde aus den Gebieten Polens sind auch vereinzelt, was die These aufstellen ließ, dass diese Schmucksachen als Amulette gebraucht wurden. Ein vollständiger Gürtel, darunter mit vergoldeten Applikationen und Beschlägen war für die Slawen, die nördlich der Karpaten wohnten, vermutlich unzugänglich.